

Fabó Edit

Modern tömegtermelés egy kisvárosban (Kner Izidor Gyomán)

Gyoma a Kner család letelepedése idején

A múlt század közepén az alföldi mezővárosi ranggal bíró települések megszokott képét mutatta - a Hármaskörös partján fekvő - Gyoma a széles, csendes, poros utcáival és a nagyjából vert- vagy vályogfalú, nád- vagy zsúpfedelű házaival, amikor 1853-54-ben Kner Sámuel könyvkötő Szarvasról ideköltözött s ahol négy esztendő múltán családot alapított.¹

Az 1857. évben Gyoma 8711 lakosából 8144 magyar, 405 pedig német anyanyelvű volt. A családok, illetve a házak száma hozzávetőleg 1300-ra tehető. A lakosság elsősorban mezőgazdasággal és állattartással foglalkozott. A város életére jelentős befolyást gyakorolt az egyetlen nagy Wodianer-uradalom. A település mezővárosi mivoltát 280 céhes iparos jelenléte, négy országos vásár és az 1858-ban átadott - a fővárost Araddal összekötő - vasúti főútvonal jelzi. Fontos szerepe volt mint a Körösön kialakult átkelőhelynek a Nagykunság, a Sárrett, Debrecen, Nagyvárad felé és felől, továbbá Kondoros, Orosháza, Arad és Szarvas irányába.²

A helyi közigazgatás

A város közigazgatását az önkényuralom alatt, 1849-ben kinevezett 13 tagú előljáróság - amely a nép nyomására 1856-ban 24

¹ SZABÓ Ferenc: Békés megye és a Kner nyomda. Békéscsaba-Gyoma, 1983. (A Kner Nyomda Múzeum füzetek, 4.) 27. p., Kner Izidor: Félévszázad mezejében. Bp., Gondolat, 1987. 19-20. p., Gyomai tanulmányok. Szerk.: Szabó Ferenc. Gyoma, 1977. 523-548. p.

² Gyomai tanulmányok. *i.m.* 103-104. p.

választott taggal bővült -, 2 jegyző és 1 bíró látta el egészen 1860-ig.³ 1860-ban a 48-as hagyományokra építve 85 tagú képviselőtestületet választottak 1 főbíróval, 1 albíróval és jegyzőkkel. 1861-ben Gyoma országgyűlési választókerületi székhely volt, s a gyomai kerület országgyűlési képviselője pedig Trefort Ágoston lett.⁴ A település 1872-ben városi szervezet helyett a takarékosabb nagyközségi jogállást választotta, megtartva a demokratikus önkormányzatot.⁵ A kiegyezés utáni állapotról az 1889-ben kiadott testületi Emlékirat tájékoztat: az önkormányzat képezi a község szervezeti alapját egyházi és polgári téren. A református egyház önkormányzatát a választott presbiterek és a tanítói kar képviselői alkották, a lelkész és egyháztanácsbíró, illetve egyházgondnok-társelnök vezetése alatt határoztak tisztviselőik (pap, gondnok, kántor), tanítói, segédszemélyzetük (végrehajtó) és szolgaszemélyzetük (harangozó, vízfordó, temetőcsősz) felett. A nagyközségi önkormányzatba kerültek, a képviselőtestületbe, a legtöbb adót fizetők, az egyházi képviselők és a választott - polgári - képviselők. A nagyközségi önkormányzati hivatalt az előjárók (főbíró, albíró, 3 jegyző, helyettes községi orvos, községi állatorvos, közgyám, közgyámsági ügyvezető, 5 esküdt, városgazda, 3 pénztárnok), segédszemélyzet (tanító, óvodavezető, 2 írnok, végrehajtó), kezelőszemélyzet (borbély, szülésznő), szolgaszemélyzet (rendőrbiztos, 5 közrendőr, 5 cseléd, lovashadnagy, 2 kocsis, faiskola-kezelő, szőlőkapás, gazdasszony).⁶

A közoktatás helyzete

Ekkor már a község 10160 lelket számol, amelyből 9570 magyar, 539 német és 51 egyéb nemzetiségű (1889). Az oktatás részben egyházi, részben községi szervezésében folyt. A református egyház fenntartott 10 tanító felügyelete alatt álló 6 fiú- és 4 leányiskolát, a katolikusok, az evangélikusok, és izraeliták egy-egy fiú- és leányiskolát működtettek. A község testülete saját tanítóval egy ún. ismétlő iskoláról és egy iparostanonc iskoláról, valamint egy óvodáról

³ *u.o.* 107-113. p.

⁴ *u.o.* 120-121.p.

⁵ SZABÓ F.: Békés megye és a Kner nyomda. *i.m.* 26. p.

⁶ Emlékirat. Gyoma község képviselő testülete... Gyoma: Kner Izidor, 1889. 7-12. p.

gondoskodott. A tanyai gyermekek az uradalom majorjaiban (Zsófia, Póhalom) épített és a helybeli plébániák hatásköre alá tartozó iskolákban részesültek oktatásban. A közoktatás vezetését és ellenőrzését a felekezetek és a községi iskolaszék gyakorolta. Az iskolaszékben a jegyző és az elnök mellett törvényszerinti és a községi képviselőtestület által választott tagok voltak. A község feladatához tartozott a tankötelesek éves összeírása. (Eszerint 1889-ben 1328 református, 106 katolikus, 107 evangélikus, és 56 izraelita iskoláskorút jegyezték fel.)⁷ Gyomán ezenfelül katolikus árvaház és szeretetház létesült. A fenti 19. század végi viszonyok komoly előzmények eredménye. Gyomán már az 1630-as években volt (református) iskola, de folyamatos tanításról csak 1717-től beszélhetünk. Viszont az oktatás minőségi fejlődést csak a múlt század első felének vége felé mutatott fel. Az egyházak felismerték az iskolák jelentőségét és 1837-ben az evangélikus Edvi Illéstől napvilágot látott az "Első oktatásra szolgáló kézikönyv, vagyis a legszükségesebb tudományok összessége". Később a véstői születésű, Szentesen szolgálatot teljesítő Kiss Bálint református esperes tollából az "Első évi oktató" című könyv (1844), amely az írás-olvasás-rajzolás gyakorlatára fektette a hangsúlyt, 1843-ban közreadták az "Oskolai Rendszabályokat".⁸ Kiemelkedett a helyi tanítók sorából Imre Sándor, aki irodalmi műveltségével, politikai meggyőződésével hatott a község szellemi életére (1847-49). Nemes széndék vezérelte Wodianer Sámuel, amikor 1839-ben óvodát alapított, mely avatatlanok keze alatt alig 10 évig maradhatott fenn. (Utóbb csak 33 év elteltével nyerhetett ilyen intézmény létjogosultságot.) 1855 után alábbhagyott a tanítóvándorlás és Kiss Bálint körül egy állandó tanítói kar körvonalazódhatott. A hatóságok a tankötelezettséget szigorúbban számon kérték a szülőkön. Az 1850-es évek elején alakulhatott az izraelita hitközség iskolája. Az egy községi katolikus iskola mellett két uradalmi (tanyai) is idetartozott 1850-1851-ben (Csejten és Nagylaposon). A tanintézmények épületei viszont nem kevés kívánni valót hagytak maguk után: rozogák, picik, szükek, dohosak, egészségtelenek.⁹

⁷ Emlékirat. *i.m.* 13-15. p., Gyomai tanulmányok. *i.m.* 292. p.

⁸ Emlékirat. *i.m.* 6. p., Gyomai tanulmányok. *i.m.* 292. p.

⁹ Gyomai tanulmányok. *i.m.* 257-298. p.

A dualizmus kori Magyarországon sóhajthatott fel az iskolaügy, mivel az 1868-as közoktatási törvény kimondta a 6-12 éves korig a mindennapos, 12-15 éves korig az ismétlő iskolai tankötelezettséget. Ezzel összhangban a helyi testület megállapítja: "Az anyagi alap megteremtése a legelső feltétel. Egy alkalmas iskolai helyiségnek felépítése előzze meg a szabadiskolázás bevezetését. ...legfőbb és legelsőbb szükségletnek tartjuk városunk jövőjének érdekében az oktatási rendszer javítását, hogy gyermekeink ne csak az olvasás, írás, számolás legelső elemeiben nyerjenek oktatást, hanem a gyakorlati élet viszonyaiban naponként előforduló eseményekben is bírjanak némi alapismerettel". Az iskolaépítési program megvalósítására 1869-1890 között került sor. 1886-ban megidült a szakoktatás, 1882-ben éledt újjá először az 1839-ben alapított óvoda immáron megfelelő személyzettel.¹⁰

A Kner család gyökeret ver

A rabbinövendék Kner Sámuel kétségbe esett, mikor az 1849-es szabadságharcok kudarcairól értesült. A rabbiképzős szökevény már csak a fegyverletételkor keveredett a hadszíntérre. Lezárult előtte ott helyben két út: a vitézi és a papi pálya. Nagyváradon ősei mesterségét tanulta ki, majd Szolnokon önállósította magát, s hogy apja elől ne vegye el a kenyeret Gyomára tette át műhelyét. 1857-ben megnősült, s a házasságból kilenc gyermek született, ahol 1860-ban a másodszületett Izidor volt. Kner Izidor így emlékezik: "A majdnem összeérő Gyoma-Endrődöt egész csomó olyan község övezi, ahol könyvkötő azelőtt alig fordult meg... s mégsem bírták ellátni a magányosan dolgozó könyvkötőt... el kellett térnie atyámnak a hagyományos faluzástól, és helyette a vásározást karolta fel. ...Még gyermekkoromban is szíjgyártó, órás, tímár, szítás, bádogos, kádár, pintér, fésüs, férfiszabó, rézműves, könyvkötő meg mi más csak egy-egy Gyomán. A sok, majdnem hasonló nagy községekben pedig híre-hamva sem, és ... az árubeszerzést nagyon megnehezítette a vasút hiánya. ...az 1858-ban megépített Szolnok-Arad közötti vonal csak annyit könnyített a dolgon, hogy Mezőtúr-Gyoma-Mezőberényig vasúton közelíthették meg Szarvast, s onnét gyalog vagy szekéren, mind 1880-ig, amikor megnyílt a mezőtúr-szarvasi vonal. A Sárret sem volt kedvezőbb helyzetben, és a

¹⁰ u.o.

Békés vármegyével határos Jászkun és Bihar vármegye sok községének Gyoma volt a vasútállomása, tehát a vásárok ... fontosak voltak..."¹¹

A nehezen jövedelmező vállalkozás mégis eltartotta a népes Kneréket. Amikor egy súlyos tüdőgyulladás hosszú időre ágyhoz kötötte Kner Sámuelet, a család segítségére fordul a község hívó, kérő szó nélkül és így átvészelt az embertpróbáló, kétséges, szorult korszakot. Ez az epizód még inkább összekovácsolta a közösséget és a családot.¹² Kner Izidor 1873-ban "nyakába vette a világot", megfordult Szolnokon, Pesten, Debrecenben, Aradon, Székesfehérváron, Tatán, míg 1882-ben végleg haza nem tért, kitanulván a könyvkötőmesterséget és belekóstolván a könyvnyomdászatba.

1882-ben Kner Izidor 75 forinttal a zsebében nyomdát alapított. (Az anekdoták szerint a főszolgabíró a sorozáson így szól hozzá: "Eleget csavarogtál már öcsém! Úgy tudom, konyítsz a könyvnyomtatáshoz is. Telepedj le itthon, és megélsz tisztességesen!" Kner mentegetőzött, nincsen annyi pénze, de a főszolgabíró elütötte: "Bízd ide! Takarékpénztári elnök-igazgató is vagyok, és pénz dolgában nem fogsz fennakadni!" Ezek után miért ne, ha "bátyám" mondta?)¹³ Az újdonsült nyomdász alig szerelte fel műhelyét a legszükségesebbekkel, megérkezett az első nagytételű megrendelés a szomszéd község főjegyzőjétől, aki közel ötvenféle nyomtatványmintát hozott, őt követte az Armentesítő Társulat igazgatója a legalább százoldalnyira terjedő választmányi és közgyűlési jegyzőkönyvvel. Megrendelői többször utaltak rá, hogy ez visszatérő, állandó munkát jelent számára, és maga Kner is felfigyelt a községi ügyiratkezelés körülményességére, lassúságára, melynek oka a megfelelő nyomtatványhiány volt. Az első munkák után összeállította szép betűmintakönyvét, majd beleásta magát az 1877-es közigazgatási törvénybe, amely után 1892 táján elkészíthette - raktáron lévő - pontos nyomtatványjegyzékét. 1898-ban kiadta a Kész-nyomtatvány Jegyzéket, amely a hivatali iratok Bibliája lett. A bátor, talpraesett, fürge, éles szemű, élelmes fiatalember tisztá-

¹¹ Félévszázad mezsgyéjén. *i.m.* 17-20. p., Szij Rezső: A Kner család útja Gyomáig és a Nyomda első évtizedei. I. In: Békési Élet, 1972. 1. sz. 50. p.

¹² Félévszázad mezsgyéjén. *i.m.* 22-26. p., Szij Rezső: A Kner család útja Gyomáig és a Nyomda első évtizedei. I. *i.m.* 51. p.

¹³ Félévszázad mezsgyéjén. *i.m.* 60. p.

ban volt Gyoma kedvező közlekedés-földrajzi helyzetével, s hogy ezzel a vállalkozásával országos vevőkört teremthetett.

Feltűnően nagy és sikeres az a változás - részben a Kner Nyomdának köszönhetően - , amely Gyomán végbement, mind helyi vonatkozásban, mind a környező településekhez képest. 1889-ben és 1899-ben két új, távolabbi, kisebb községeket Gyomához bekötő vasútvonal nyílt meg. (A megkésebb szárnyvonal-építések Dévaványa - Kisújszállás, illetve Szeghalom - Vésztő - Hollód felé erősítették a kapcsolatot, azaz a szegényebb Sárréttel és Nagykunssággal.) 1885-re kikövezték a vasútállomáshoz vezető utcát, 1890-ben felavatták az új városházát, 1891-ben megkezdték a népkert (a liget) kialakítását, befejeződött a Körös gátjainak kiépítése, 1892 óta működik ártézikút, s megkezdődött az utcai világítás. A település egyes részei kisvárosi, polgári arculatot öltöttek. 1900 és 1912 között már a lakosság 12 %-a az iparból - kizárólag kézműiparból - élt.¹⁴

Szemléletes ellenpontosítás itt a kezdeteket idéző 1889-es községi kiadású, a Kner Nyomdából kikerült Emlékirat felsorolása: 38 vegyeskereskedő, 10 szabócs, 1 nyomdás, 2 gőzmalmos, 2 szélmalmos, 3 szárazmalmos, 3 téglagyáros, 1 szikvízgyáros, 3 vendéglős, 2 építőmester, 6 kőműves, 13 ács, 16 asztalos, 8 gépész, 2 géplakatos, 19 kovács, 3 lakatos, 1 cukrász és mézeskalácsos, 1 órás, 1 könyvkötő, 1 szűcs, 17 szabó, 1 szítás, 2 szűrszabó, 2 kalapos, 10 cipész, 28 csizmadia, 5 mészáros, 4 hentes, 3 pintér, 3 szíjgyártó 8 kerékgyártó, 1 tímár, 1 kötélverő, 1 festő, 2 pék, 1 szatler, 2 borbély, 2 bádogos, 2 üveges, 2 szobafestő, 2 takács, 1 kéményseprő, 3 molnár, 1 szappanfőző, 3 téglamester, 7 kocsmáros, 7 sütőgető, 28 kofa, 5 házaló.¹⁵

Kulturális és társadalmi élet feltételei, tényezői

Az önkényuralom idején a megyei vezetés a saját bázisát jelentő rétegek számára az egyesülési jogot biztosította. Így Gyomán az 1858-ban szóbeli engedély alapján létrejött 36 tagú Olvasó Egyesület mellé 1861 elején 75 taggal megalakult a Gyomai Kaszinó Egyesület

¹⁴ Békés megye és a Kner nyomda. 26. p.

¹⁵ Emlékirat. Gyoma község képviselő testülete... Gyoma: Kner Izidor, 1889. 18. p. 70

is. 1862-ben az Olvasó Egyesület megszűnt és a Kaszinó léte is bizonytalanná vált.¹⁶ A Kaszinó előbb Központi Kaszinó, később Úri Kaszinó néven élt tovább (1889-ben 54 taggal). Sőt egyre szerveződtek a különböző egyesületek, úgy mint 1869-ben az Alsórészi Olvasókör (1889-ben 60 taggal), 1869-ben a Felsőrészi Olvasókör (1889-ben 32 taggal), 1877-ben a Dalárda, 1877-ben az Iparoskör (1889-ben 70 taggal), 1885-ben a Zsidó Nőegylet, 1889-ben a Németrészi Olvasókör (28 taggal), 1891-ben a 48-as Kör, 1891-ben a Munkáskör, 1892-ben a Központi Polgári Olvasókör, 1892-ben a Fegyvernek-részi 48-as Kör, 1893-ban a Nőegylet, 1897-ben a Kis-réti Olvasókör és az Egyetértés Kör, 1900-ban Iparos és Kereskedő Ifjak Önképzőköre, 1902-ben a Felsőrészi Földművelő Munkásegylet.¹⁷ A századforduló után sportegyesületek özöne alakult meg: Gyomai Torna Egyesület (1901-1907), Gyomai Kner Sport Klub (1913-1930), Gyomai Sport Klub (1921-?).

Meghatározó egyéniségek, meghatározó élmények

Kner Sámuel könyvkötő-műhelyében magától értetődően "terítéken" voltak a munkadarabok szellemi értékeinek, megméretetése, megvitatása. Gyakori vendég volt a híres Kálmán Farkas (1838-1907) református lelkész. Számos zsolnárt megzenésített, legtöbb régi énekünket ő ismertette először és Thaly Kálmán verseit költötte dalba a kuruc világba vágyn.¹⁸ Kató József (1879-1926) gyomai költő, műfordító az 1910-ben Kner Izidor által írt és kiadott "Emlékezések Kálmán Farkasról a kuruc nóták szerzőjéről" című kötetében megemlékezik róla az "Egy zsolnáros pap" című versében.¹⁹

Bizonyos, hogy a 48-as hagyományokat őrző Kner család egyik legbecesebb látogatója a forradalom és szabadságharc költőjének öccse, Petőfi István volt az 1870-es évek elején A találkozás fordulópontot jelentett a kis Kner Izidor eszmélésében is. Az idegen meg-

¹⁶ Gyomai tanulmányok. *i.m.* 121-122. p.

¹⁷ Emlékirat. *i.m.* 15. p., Magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. Bp.: Művelődéskutató Intézet, 1981. Vidéki egyletek és körök. 168. p.

¹⁸ Félévszázad megszgyénjén. *i.m.* 21. p., Zenei Lexikon. Szerk.: Szabolcsi Bence, Tóth Aladár. Bp., Zeneműkiadó, 1965. 293. p.

¹⁹ Kner Izidor: Emlékezések Kálmán Farkasról a kuruc nóták szerzőjéről. Gyoma: Kner, 1910. 5. p.

pillantván a műhely falán függő "Petőfi búcsúja a szülői háztól" című könyomatú képet, alkudni akart érte, de a házigazda odaadta ingyen üvegestül-rámástul. Néhány nappal később hálából az addig jobbára Bibliát, zsolttáros könyveket, kalendáriumokat, szótárakat, ájtatos- vagy ponyvairásokat reparáló mesternek egy zsáknyi bekötendő könyvet hozott, köztük Jókainak az addig megjelent összes műveit. Kner Izidor önéletírásában így írt erről: "Roppantul mohón estem a zsákmánynak. Faltam, fogyasztottam, és egy-egy kötet egy napra való volt. Csodás alakjai, csodás meséi, az addig nem ismert nyelvezet lázba ejtett, elbűvölt, és minden könyv elolvasása után úgy együtt volt agyamban összes alakja, története..."²⁰ S olyannyira beleivódott, hogy élete, jelleme, munkássága vetekedett a Jókai-hősökével.

A helység szellemét közvetlenül befolyásolta az 1828-ban idekerült nagy hatású tanár, Kiss Bálint (1772-?) református esperes és iskolai felügyelő. Számos népiskolai tankönyvet írt, melyek három évtizeden át használatban voltak. 4 fő műve: Magyar Régiségek (1839), Első évi oktató (1844), Falusi földművelőket oktató (1846), A természeti és keresztyén vallás életre ható főbb részei (1857).²¹ Az 1847-49-ig segédlelkészkedő Imre Sándor (1820-1900) gyomai tartózkodása alatt Kossuth Hírlapjában három írása is megjelent.²² A harmadik tekintélyes egyházfi Garzó Gyula (1839-1908) református pap, aki 1872 óta élt Gyomán, s közéletisége országoshírű volt. Sűrűn megfordult az egykori rabbinövendék házában a szent könyvek fordítási, értelmezési gondjaiban megakadván. Publikációi művelődés-történeti, művelődés- és egyházpolitikai, illetve vallásos témájúak voltak. Szerkesztette a Békésmegyei Közlönyt és az általa létrehívott "Gyakorlati Bibliamagyarázatok" című szakfolyóiratot, amely 1885-től Kner Izidornál jelent meg.²³

A város ezidőben még számos majdani hírességet eresztett szét a nagyvilágba.

²⁰ Félévszázad mezsgyéjén. *i.m.* 170. p., Szij Rezső: A Kner család útja Gyomáig és a Nyomda első évtizedei.I. *i.m.* 53. p.

²¹ SZINNYEI: Magyar írók élete és munkái. Bp., Hornyánszky, 1899. 6. köt. 269-271. p.

²² *u.o.* 5. köt. 92-97. p.

²³ *u.o.* 9. köt. 1021-1023. p., Félévszázad mezsgyéjén. *i.m.* 21. p., Szij Rezső: A Kner család útja Gyomáig és a Nyomda első évtizedei.I. *i.m.* 51. p.

A Kner Nyomda helyzete megszilárdul

Kner Izidor a községi nyomtatványok mellett más állandó bevételi megrendelési forrást fedezett fel a báli meghívókban. A jóízű művészi értékű, igényes nyomdásznak szemetszúrt más nyomdák meghívóinak fantáziátlan szegényessége vagy ellenkező esetben azok zsúfolt cikornyái és gátlástalanul agyonaggatott, össze nem illő díszítőelemeinek diszharmoniója, aránytalansága. Mivel a betűöntődék mintakönyveiben alig akadt "táncvigalomra" való klisé, ezért "1890-ben kieszeltem tízféle körzetes és betűöntődéktől készen vett ábrás különböző meghívót két színben, meg egy táncoló párt ábrázoló, fametszetű alapnyomással, rendkívül gondos nyomásban. Szerteküldtem az ország minden olvasóegyletének, kaszinójának, ipartestületének..." - írta visszaemlékezésében. (Ugyanolyan célszerű reklámfogás, mint az 1892-es Kész-nyomtatvány Jegyzék.) Természetesen Kner Izidor meghívóinak nagy keletje volt és újabb sorozatot kellett összeállítania versenytársai nem kis felhördülésére.²⁴

De nem hanyagolhatta el nyomtatványait sem, mert több mint kétszáz esetben újat rendeltek el, vagy módosítottak a közigazgatási fórumok. 1898-ban már csaknem ezerötyszáz nyomtatvánnyal kellett bännia, közreadta a "Közigazgatási Nyomtatvány-Mintatárát", amely pontosságával egyedülálló volt. Ehhez adott ki később pótköteteket és azok pótköteteit. A megrendelések akkora méretet öltöttek, amelyeket a gyomai nyomda nem tudott teljesíteni, így öt-hat nyomda is neki dolgozott.²⁵ 1901-ben a belügyminisztérium felülvizsgálta a közigazgatási nyomtatványokat, amelybe Kner Izidort mint szakértőt bevonták. Ő körültekintően figyelmeztetett minden érintettet a beálló változásokra.²⁶

²⁴ Félévszázad mezsgyéjén. *i.m.* 94. p., SZIJ Rezső: A Kner család útja Gyomáig és a Nyomda első évtizedei.II. In: Békési Élet, 1972. 2. sz. 271. p.

²⁵ Félévszázad mezsgyéjén. *i.m.* 84. p., SZIJ Rezső: A Kner család útja Gyomáig és a Nyomda első évtizedei.II. *i.m.* 268. p.

²⁶ Félévszázad mezsgyéjén. *i.m.* 90-92. p., SZIJ Rezső: A Kner család útja Gyomáig és a Nyomda első évtizedei.II. *i.m.* 268. p.

1900-ban megindította a "Községi Ügykezelés" című folyóiratát, melyet jórészt maga írt, és négy évre rá a Békésvármegyei jegyzőtestületi elnök javaslatára "Község" címmel ingyen küldte el a jegyzőségeknek. Olvasóit a legpraktikusabb és a legszakosított tanácsokkal látta el, de a lap hamarosan megszűnt. (1905-ben elkészült a Mintatár második kiadása, és 1911-ben annak válogatott javított változata, illetve 1913-as pótkötete. A Magyarország területén élő összes nemzetiséget el tudta látni megfelelő nyomtatványokkal.)²⁷

A Nyomda 12-13 főnyi alkalmazotti létszáma az 1902-es üzem bővítés után 30 fölé emelkedett, majd az újabb 1910. évi építkezést követően száz ember, az első világháborút megelőzően százötvenen dolgoztak az üzemben.²⁸ A műhelyben patriarchális légkör uralkodott, részben a falusi közösségi tradícióknak, részben a tulajdonosok közvetlen irányító, segítő és ellenőrző munkájának, példamutatásának köszönhetően.²⁹ A munka alapja a kölcsönös megbecsülés volt, csak szervezett munkásokat vettek fel. Kner Izidor "...1899-ben az első magyar nyomdatulajdonos volt, aki félévi alkalmaztatás után egyheti fizetett szabadságot engedélyezett... s önként vitte le a munkaidőt 10 óráról 9 órára."³⁰ A nyomdaiparban ő kötötte az első vidéki kollektív szerződést 1905-ben.³¹

A báli meghívók népszerűsége arra indította a nyomdászt, hogy még szebb kiállítású áruival közönsége ízléskultúráját emelje, széperzékét fejlessze. Neves illusztrátorokat kért fel hiába, míg nem egy jeles bécsi cinkográfust bízott meg a meghívók kliséinek kivitelezésével. S új termékeit új lapjában, a "Röpke Lapok"-ban mutatta be és cikkeiben magyarázta jelentőségüket. Ám továbbra sem fogadta el a művészektől kapott kosarat és Lyka Károllyal szövetkezve pályázatot

²⁷ Félévszázad mezsgyéjén. *i.m.* 97-99. p., Szió Rezső: A Kner család útja Gyomáig és a Nyomda első évtizedei. II. *i.m.* 268-269. p.

²⁸ LÉVAY Botondné-HAIMAN György: A Kner nyomda kiadványainak tükrében. 1882-1944. I. köt. Bp., 1982. 52. p.

²⁹ SZABÓ F.: Békés megye és a Kner nyomda. *i.m.* 27. p.

³⁰ A könyv mestere. Kner Imre levelezése. Összegejt. és jegyz.: Elek László. Vál. és szerk. Szántó Tibor. Bp.: Helikon, 1969. 254. p.

³¹ Félévszázad mezsgyéjén. *i.m.* 151. p.

hirdetett a Művészet és az Új Idők hasábjain 1904-ben. A beérkezett pályamunkák színvonalával elégedetlenek voltak. 1907-ben másodszer is kiírták a pályázatot, amely már nívósabb munkákat hozott Basch Árpád, Kiss Vilmos, Gerhardté. Nagy Zsigmond nevével fémjeelve.

"Úgyhogy lassanként művészi körökben is elismerték kiadványunk fontosságát, jelentőségét." - írta évtizedekkel később Kner Izidor. A baráti köréhez tartozó Csók István javaslatára 1909-ben új felhívást tett közzé: "Ötven eredeti, művészi báli meghívórajzot keresek megvételre, darabonként 100 korona tiszteletdíjért." Végre megtört a jég! Nem akármilyen művészgárda mozdult meg: Csók István, Major Henrik, Geiger Richárd, Rippl-Rónai József, Vadász Miklós, Garay Ákos, Bernáth Sándor, Bottlik József, Darilek Harry, Diósy Antal, Divéky József, Dobay Zsigmond, Gergely Imre, Goró Lajos, Greff Lajos, Földes Imre, Kovácsy Endre, Kis Bíró József, Nemes Erich, Santho Imre, Szigeti Artúr, Fiora Margit, Horváth Jenő, Kolozsvári Sándor, Végh Gusztáv. A vállalkozásnak különösebb anyagi vonzata nem volt, viszont a Kner-nevet az országhatáron túl ismertté tette: Berlinből, Bécsből, Hamburgból, Nürnbergből, Párizsból, Kairóból és több más külföldi városból érkeztek megrendelések. Az 1914-es lipcsei könyv és nyomtatvány kiállításon a nyomda szép meghívóival aranyérmét nyert. Az első világháború kitörésével ez az üzletág elsorvadt.³²

A nyomda két fenti profilja biztosította a könyvkiadás anyagi feltételeit. Az első megbízásokat 1-2 íves füzetek, a gyomai és a környékbeli egyházak, egyházi társulatok imádságos- és énekeskönyvei tették ki. Kiemelkedett közülük az 1892-es "A kereszténység és korunk" című könyv. Kner Izidor az 1896-1897-ben két verseskötetet is kiadott, de a várt bevétel töredéke sem jött be. Ez a tény indokolja az 1900-1902 közti 7 könyvnyi termés változó tartalmi és irodalmi értékeit (Gorkij: Egy leány, Thurej: A kapitány). Az 1902-ben összeállított album "Kalászok és kévék" színvonalasságát az Országos Ipar-Egyesület ezüstérme hitelesítette. A gyakorlati szempontok prioritását valló kiadó tevékenységében tematikai bővülés vehető észre 1905 és 1906 táján. Ekkor lát napvilágot Kner Izidortól "Eszmék és

³² Félévszázad mezsgyéjén. *i.m.* 104-117- p., Szij Rezső: A Kner család útja Gyomáig és a Nyomda első évtizedei

viaskodások", a szerző szakmai, közéleti cikkeinek és más munkáinak válogatása. Kiadványait a szecesszió stílusjegyei uralták, bár a század első évtizedének vége felé a geometrikus elemek is teret kaptak. Kner minden anyagi érdek nélkül nyomtatta és adta ki könyveit, ezért elnézhető az olykor tapasztalható tartalmi igénytelenség.³³

Kner Izidor, az üzletember ragyogóan használta ki a célzott reklám (ld. Községi Ügykezelés, Község, Röpke Lapok) adta lehetőségeket.

Az iparági és piaci környezet

Kner Izidor, a tanuló éveiből hazatérő ifjú az Újvilágba illő lendülettel alapított nyomdát, s egyben a kor leghaladóbb tömegkommunikációs eszközhöz jutott a 19. század végi Magyarország kisvárosában. Ügyesen megvetette magát a közigazgatási nyomtatványok piacán. Az adott társadalmi, gazdasági és kulturális környezetben a Nyomdának nem nagyon volt más lehetősége jelentősebb profilmódosításra. Talán a báli meghívókkal, de valódi könyvkiadási reményekkel fel kellett hagynia, s kiskapuként megpróbálkozott bibliofil-kiadványokkal.

Az országnak ezen a részén csaknem feudális állapotok uralkodtak a történelmi nemzeti társadalom kereteinek megfelelően. ("Ugyan kit zavar itt egy nyomda, ha kedve telik benne, csinálja. Írni-olvasni nem igen tud a nép, ájtatos könyveket rendelhet tőle a pap. Tehát se nem oszt, se nem szoroz.") A nyomda már egy új világot, új szemléletet képvisel, mást, mint az elszunyókáló régi, a két világ egyetlen helyen ér össze: a letisztuló államapparátusi életben. A fejlődés, a haladás, az iparosodás jelei elsősorban a fővárosban és a nagyobb városokban lelhetők fel. S inkább Budapest köré koncentrálódik minden, ami a modern polgárosodást képviseli, hiszen itt rakott fészket a tudomány, az ipar, a felsőoktatás, a kulturális élet legjava. Az országos hírvű nagy múltú kiadók, nyomdák gyakorlatilag a piac szívében éltek. Hagyományuk, történelmük, kiépített piacuk volt. Csak annyian voltak, amennyit még a közönség eltartott. Szervezett és

³³ Félévszázad mezsgyéjén. *i.m.* 118-126. p., PAPP János: A Kner-könyvkiadás történetéből.I. In: Békési Élet, 1982. 2. sz. 174-179. p.

tudatos volt a terjesztésük. (A Franklin igazgatója Benkő Gyula a múlt század végén már a kereslethez igazította a kínálatot!³⁴) Egy új nyomda vagy kiadó ilyen közegben - vidékről - mozgásképtelen, hacsak nem specializálódik egy maga által választott szűk területre, ahol fel tudja venni a versenyt. A nagy kiadók közkedvelt írókkal, művészekkel, bevezetett kiadványsorozataikkal ismertek, elfogadottak, megszokottak voltak a közönség körében.

A Kner család

Kner Izidor 1889-ben megnősült, elvette Netter Kornéliát, aiktól öt gyermeke született: Imre (1890), Ilona (1891), Endre (1892), Erzsébet (1897) és Albert (1899). A visszaemlékezések szerint a Knerék zárkóztak és ridegek, a Netterek viszont makacsok voltak. A 45 évi házasságban Kornélia asszony egyszer sem tudott, akart férje kedvére tenni: gyakran mondogatták egymásnak "ti, Netterek makacsok vagytok" és "ti, Knerék önzők vagytok". Lehet, hogy nem mutatták ki úgy a szeretetüket, ahogy mások, viszont szeretetet adni tudtak a fegyelmet, rendtartó és biztosságot adó, meleg otthonukban.³⁵

A családban Kner Izidor testesítette meg a tekintélyt. Ő volt az, akinek hatalma, ereje és sugárzó egyénisége volt, ő volt az, aki mindent tudott, minden gondot képes volt megoldani, bármit előtudott teremteni. Kemény, egyenes ember volt, tele tervekkel, harcos eszmékkel, tollhegyére kívánczó adomákkal, szatírákkal - életszeretettel, energiával. Imre fia inkább az édesanyjára hasonlított érzékenységgel, amely csak teljesebbé tette az édesapjától örökölt művészi adottságait, törődő odafigyelésével, kínos pontosságával, következetességével, tájékozottságával. Ilona leánya hamar férjhez ment, s a hadifogságba került férjét nélkülözvén egyedül - majd a családban - nevelte fiát bátyja segítségével. Az apa könnyedségének, jókedélyének, társaságszeretetének jegyeit magán hordozó Endre volt a mama kedvence. A kisebbik leány, Erzsébet nem hagyta magát a fakanálhoz kötni, elsajátította a könyvkötőmesterséget továbbvíve a

³⁴ Egy magyar könyvkiadó regénye. Szerk.: Révay, Schöpflin. Bp., Franklin, 1938. 79. p.

³⁵ ERDÉSZ Ádám: Tervező, kutató, tanító. Békéscsaba-Gyoma, 1992. (A Kner Nyomdaipari Múzeum Füzetek, 24.) 15. p.

családi hagyományt. Albert természetre, termetre hasonlított a leginkább apjára, s boszorkányos kezűgyessége árulkodott erről a legjobban. Nyílt szívű, önzetlen ember volt.³⁶

Kner Izidor sokáig egymaga vezette a nyomdát: az anyagbeszerzést, a postázást, a szállítást, a könyvelést, a megrendelések begyűjtését, a munkaszervezést, a műszaki vezetést irányította és elvégezte a könyvelést. Imrének korán - 11 évesen - kezdődtek az inasévei, mert egy téves orvosi diagnózis alapján rövid időn belül át kellett volna vennie apja helyét. Lipszéban nyomdatechnikai tanulmányai végeztével itthon dolgozott tovább apja mellett, 1907-ben átvette az üzem műszaki igazgatását. Az "Öreg", az "Alapító" kezében maradt a döntés, az utolsó szó - igaz fia szabadkezet kapott.³⁷

Kner Izidor közéletisége

Gyoma és társadalma és gazdasága a múlt század végén a Ferenc József-i békeidők felhőtlen, idilli, emberséges valósága volt. "Jókaiból s Mikszáthból ismert adomázó világ volt ez, a kiegyezés s a milleneum közti idők derűsnek tetsző aranykora, a társadalmi békéé, amikor korántsem volt ugyan egyenlőség, még csak esélyegyenlőség sem, de azért volt út fölfelé és a feltörekvő, s alulról beérkező embernek megbecsülés járt." Kner Izidort, a feltört, híres, nadrágos, sétatálcás vállalkozót, az egykori kézművest befogadta a középosztály, az értelmiség, az ún. "úri osztály". Ékesen tanúsította ezt - a fent már említett - kis anekdotás könyve a nótaszerző papról, szívbéli jó barátjáról az "Emlékezések Kálmán Farkasról, a kurucz nóták dalszerzőjéről" (1907).³⁸

Olyan társadalmi élet volt itt, mint azután soha. Ekkor zajlott a Körös szabályozása, az országút kövezése s a vasútvonalak bővítése, amelyek sok tanult, művelt idegent - vendéget - tartóztatott a

³⁶ *u.o.* 14-22. p., Kner Imre emléke. Szerk.: Haiman György. Békéscsaba-Gyomaendrőd, 1990. 13-22., 65-80. p.

³⁷ LÉVAY Botondné-HAIMAN György: A Kner nyomda kiadványainak tükrében. I. köt. *i.m.*

³⁸ SZILÁGYI Ferenc: Rendhagyóan Kner Imréről. In: Magyar Grafika. 1990. 6. sz. 4-7. p.

településen. A nagy Körös-parti kirándulásokon együtt piknikeztek a községi honoráciorok, papok, vállalkozók s a köznépet képviselő juhászok, résztvettek a községi demokrácia színterén. A kiegyezés és a századforduló idején az idillikus, anekdotázó világ még többé-kevésbé fennmaradt. Móricz Zsigmond így tudósított: "Soha nem láttam várost, ahol mindenki úgy színig legyen adomával, mint ebben a városban... Elmegyek Kner Izidorhoz. Gyoma világhírű könyvnyomdászához. - Mondja, bátyám, hogy jutott eszébe, hogy Gyomán a magyar nyomdaipar dicsőségére oly gyönyörű könyveket csináljon, amilyen soha nem készült ebben az országban? Azt mondja rá a hetvenéves öregúr: - A véletlenségnek köszönöm, öcsém. - Nos? ... " S meghallgatván az "Öreg" adomás történetét, megállapította: "Ez csak Gyomán érthető. Itt a fiaker nem tud a saroktól a kapuig menni, hát az emberek kénytelenek bemenekülni a kedélyük fellegvárába." Kner Izidor az anekdotázó uram-bátyám ország tiszteletbeli tagja nem tudott kiszakadni a még életében letűnő "aranykor" világából.³⁹

Nagyvonalú adományozó hírében állt, ha rászorultakon segíthetett, de mint a következő példa mutatja nem tagadhatta meg üzletemberi mivoltát: 1910-ben a helyi újságban közölte "Levelet kaptam Nagyváradról..." című írását, melyben leírja, hogy képeslapjainak kiadásában viseli "a vállalkozás összes költségét és minden e néven befolyó fillér nevezett célt, ti. a nehéz sorsú család megsegítését szolgálja."⁴⁰ 1911-ben a Békésmegyei Függetlenségi politikai lap teljes terjedelmében leadta "Gyermekeink mostoháiról" a gyomai óvodaeštělyen elhangzott előadását, mely nem éppen intézménypárti.⁴¹

A megye és Gyoma vezetőinek, befolyásos embereinek elismerését hamar kivívta a Nyomda termékeivel és tulajdonosa barátságos hangvételi közéleti szereplésével, aki jól hegyezett, igazmondó pennájával verte vissza a vádaskodásokat, tekintélyt szerezve magának. 1912-ben Imre fia közreműködésével megalakította a Kner Sport

³⁹ o.u.

⁴⁰ Békés Megyei Levéltár. A Kner Nyomda (Gyoma) iratai: XI. 9. 3/A

⁴¹ BML XI. 9. B/1

Clubot az ipari, értelmiségi és nyomdászfiatalok egészséges és nemes szórakozására.⁴²

A helyi Központi Kaszinó alelnökévé választották, mely társaság életének egy epizódját, a "kányatársaság" alapítást a Békés-megyei Függetlenség hasábjain örökítette meg 1917-ben.⁴³ 1918-ban bizonyos bor-affér támadt Kner és a Kaszinó között, amiért a nyomdászt a választmány megkövette.⁴⁴

1912-ben a Községi Előjáróságnak, mint kertbizottsági tag javasolta: "a szőlőkertnek teljes különválasztását a kert többi részétől és... ezt egy szakképzett vincellérre bízni..." Indítványát elfogadták.⁴⁵ Majd 1925-ben, mint tűzoltó-testületi társelnök a Tűz van! alkalmi altruista lapot szerkesztette és adta ki.⁴⁶ 1927-ben élenjárója és szervezője a vezetékes vízellátásnak, úgy ahogy a gyümölcsfák időbeni permetezésének.⁴⁷ Az 1929-ben általa létesített "Éjjeli menedékhelyet" a Nyomda, az Ipartestület és a község tartotta fenn, az átutazó iparosok - nem csak nyomdászok - ingyenes szállást, étkezést, illetve útisegélyt kaptak.⁴⁸ Kner Izidor Gyoma egy utcáján az első világháborúban elesettek emlékére annyi hársfát ültetett, ahányan a községből toborzottak közül nem tértek vissza, s a hársfasor neve Hősök útja lett. Érthető, hogy 1922-ban a Hadirokkantak Országos Nemzeti Szövetségének gyomai csoportja díszelnökévé választotta meg, amelyet a megtisztelt ezen sorokkal köszönte meg levelében: "Tanúságát kívánva adni szövetségük iránti rokonérezsemnek, itt ötvenkötet irodalmi művel gyarapítom szerény könyvtárukat. Hadd oltsa lelki szomjúkat."⁴⁹ 1927-

42 SZABÓ F.: Békés megye és a Kner nyomda. i-m- 28. p., Giricz Á.: Gyoma sporttörténete... i.m. 6-8. p.

43 BML XI. 9. B/1

44 BML XI. 9. B/1.,2

45 BML XI. 9.B/2

46 BML XI. 9. B/1

47 BML XI. 9. B/7

48 BML XI. 9. A/4

49 BML XI. 9. B/3

ben újra előterjeszti - még 1919. márciusában Imre fiával benyújtott⁵⁰ - tervét arról, hogy a Körösön áramfejlesztő turbinával olcsó energiát lehetne nyerni, sajnos elképzelése máig nem lett több, mint álom.⁵¹

A Nyomda munkáspolitikája nemegyszer váltotta ki a helyi nagygazdák, birtokosok és más nyomdatulajdonosok bírálatát (ld. kollektív szerződés, magasabb bérek). Kner Izidor úgy vélte a szervezett munkásság bér- és szociális követeléseit csak a tisztességtelen, alacsony bérekkel kizsákmányoló munkaadókkal szemben jogosult. A praktikus gondolkodású vállalkozó csak a polgári humanizmus szemszögéből tudott egyetérteni az általános követelésekkel. "Mozognak a magyarok!" cikkében így érvelt: "Végre is egy hosszú héten át kedvvel folytatott munkássággal játszva behozhatja minden alkalmazott azon pár koronát, amellyel ha megpótoljuk a fizetését, őt súlyos családi gondjaitól mentesítjük. És milyen erőforrást nyer az üzlet abban, ha munkásait jól díjazza! Azok állandóan egy helyben maradnak és nem kell a nyomdának különféle képességű, folyton változó népséggel kísérleteznie... Mert végre is bármennyire síkra szállok az alkalmazottak érdekében... azt még sem kívánhatják tőlem, hogy gyűjtést indítsak a szakmabeli tudatlanok hajlékára..."⁵² Nem mellőzhető az írásaira annyira jellemző kneri humor, amikor ekként sommázta a szocializmus lényegét: "A vagyonarányosítás eszméjének megvalósítása volt Lssalle, a nagy idealista életcélja, de nem érthette meg sem eszméi diadalát, sem kudarcát, mert elhunyt korán párbajban, melyet egy olyan nőért vívott, aki a másé volt."⁵³

S Kner Izidor írt, írt olyan lendülettel és hévvel, mintha az egész világ ellenében kellene kiállnia a nyomdászatiért, a vámunióért, a tanoncképzésért s a magyar iparért. Valóságos csatákat vívott a lapok hasábjain. Mivel egész életében csak saját erejére számíthatott, szinte a semmiből teremtette elő azt, amely őt a pályatársak fölé emelte és élettapasztalata megerősítette, megkeményítette harcos, egyenes mentalitását.

⁵⁰ BML XI. 9. B/1

⁵¹ SZABÓ F.: Békés megye és a Kner nyomda. *i.m.* 29. p.

⁵² KNER Izidor: Eszmék és viaskodások. Gyoma: Kner, 1906. 77-78. p.

⁵³ Eszmék és viaskodások. *i.m.* 69. p.

Kötetnyi publikációjában kifejtette véleményét a szocializmusról (A szocializmusról, Mozognak a magyarok, Az én szocialistaságom, Mi lesz velünk, Mi lesz velem, Modernizált Damokles-kard, Közveszélyes tévelygések, A sztrájk), a sajtóügyről (Sérelmes miniszteri rendeletek, Nyílt levél gróf Tisza István belügyminiszterhez, Esdő szózat az erős kézhez, Sajtótörvényünkről), nyomdászati kérdésekről (Észszerütlenségek, Izléstelenség, Betüarány-beosztás, Kritikai megjegyzések, Korrigálás vidéken, A könyvkötő mesterségről), nyomdászati és kereskedelmi gondokról (Papíriparunkról, Védekezés a tisztességtelen verseny ellen. A netovább, Makulaturagyártás, Piszokverseny, Törvény a piszokverseny ellen, A fricska, Különvélemény, Tarthatatlan állapotok, Dal a régi jó időkről), a tisztességtelenség ellen egységes fellépésre buzdított (Nyílt levél lovag Posner K. Lajos és Fiai urakhoz, Óvakodjunk készpénzül venni a helyreigazító sorokat, Egy s egyben több kartársnak, A mi kenyérünkért, A húsvéti szakkiállítás elmaradásához, A Typhographiának), a magyar ipar védelméről (Teremtsünk modern magyar ipart, A vinkó védelme, Az önálló vámterület kihatása iparunkra, Megint hazamentés, Hozsánna, Apró rabszolgáinkról, A földéhes magyarokhoz, Nemzeti vagyonosodás a nemzeti nagyság alapja, Valami a Tulipánkerthez, Ausztria forradalmat akar, Választások előestéjén).⁵⁴

Önéletírásában honi-iparpártolásának külön fejezetet szentelt. Két értékesítéssel küszködő, saját vállalkozásához kapcsolódó iparvállalatot karolt fel: egy íróintagyárat és egy papírkereskedést. Megállapodásuk szeri it az ő kiszerezésében, csomagolásában juttatta el saját vevőköréhez, jegyzőségi hivatalokhoz, mint irodai felszereléseket. Elérte célját: "...az eladdig nem ismert kitűnő magyar árut... nem egy község és város... tudatta azt az elhatározását, hogy a hazafias cselekedet méltánylásául ezután irodaszükséglete bizonyos hányadát cégemnél vásárolja."⁵⁵ A kor politikai, gazdasági vezetőinek üzleti szellemiségéről árulkodott az Országos Iparegyesület által kibocsátott "A magyar papírgyárak bejegyzett vízjegyei" című könyv, amelyben csupán egyetlen lap felelt meg a cím tartalmának, s Kner Izidor pedig: "Erről a frivol komédiáról a leplet le nem rántani hazafiatlanság lett

⁵⁴ *u. o.*

⁵⁵ Félévszázad mezsgyéjén. *i. m.* 197. p.

volna, és rögtön dobra ütöttem az esetet."⁵⁶ Ilyen és hasonló eszközökkel élt a hazai ipar védelmében.

Amilyen buzgón rózta a harcias sorait, olyan szívvel-lélekkel mutatta meg szépírói és satírairói adottságait. Annak idején az "Alsórészi Olvasókör" tánc- és illemtanóráin nem az óra tárgya, hanem az ott levő "Bolond Miska" és "Üstökös" élclapok bilincseltek le. Inaskodása alatt jelent meg a "Darázs"-ban első kis dolgozata, amelyet mestere erősen helytelenített, s a fiatal könyvkötősegéd emelt fővel távozott a vita színteréről "nem engedvén korlátozni gondolat-szabadságát." Később állandóan hordott magánál egy kis noteszt, hogy az éppen eszébeötlő aforizmát, szójátékot, betű-, szó- vagy képrejtvényt sebtiben lejegyezhesse. 1882-től munkatársa lett az Ágai Adolf szerkesztette "Borszem Jankó"-nak. A lapot az egyes társadalmi típusok jellegzetességeit megukba sűrítő állandó figurák tették népszerűvé, a magánelőfizetők mellett nagyon sok kaszinó, kávéház, klub, olvasó- és társaskör járatta. Egy-egy szám a munkatársak hétfő esti kávéházi, vendéglői találkozósaiból született meg: mindenkinek volt egy-egy jó ötlete, tréfája, története. Az összejövetelek résztvevői alkották a Kagált. Így Kner Izidor olyanokkal került ismeretségbe, mint Molnár Jenő, Szécsi Ferenc, Haáz István, Waldmann Imre, Réthy László, Hervay Frigyes, Kozma Andor, Ambrus Zoltán, Eötvös Károly, Bácskai Albert, Reininger Simon, Vészi József, Izsépy László, Alapi Béla, s a báli meghívók majdani művészeinek törzstagjai Csók István, Rippl-Rónai József, Bér Dezső, Garay Ákos, Vadász Miklós, Homicskó Atanáz és Jankó János.⁵⁷ A megyei főispánnak a Nyomda 30 éves fennállását köszöntő levelére válaszában ezt írta: "A legjobban eső büszkeségem, hogy ilyen elfoglaltság mellett 30 esztendeje vagyok a Borszem Jankó munkatársa..." Ágai egyik kedvencévé vált s barátságát egy gyomai látogatásával szentesítette.⁵⁸ Rippl-Rónai egy 1921. februárjában kelt levelében a Kagált említve kérte: "Üssük nyélbe a kiadandó

⁵⁶ u.o. 202. p.

⁵⁷ u.o. 52., 174-187. p., LÉVAY Botondné: A Kner nyomda szellemi kapcsolatai. Békéscsaba-Gyoma, 1983. (A Kner Nyomda Múzeum Füzetei, 4.) 10-11.p.

⁵⁸ BML XI. 9. B/1

rajzkönyvet - úgy érzem, hogy most nem idegenkednek az ilyesmitől az emberek."⁵⁹

Két kis humoros aforizma-, szatírákötetét (Apró lurkóságok, Agyafúrt alakok) maga szedte és nyomta ki, melyek nagy sikert arattak. Jászai Mari, Thália papnője egy neki küldött szép csomag vétele után ezt felelte 1925. júliusában keltezett soraiban: "A Renaissance nagy műszeretői és áldozói jutnak eszembe az Ön neve hallatára, mélyen tisztelt uram! És íme, milyen helyesen éreztem: úgy is cselekszik, nagyúri bőkezűséggel osztja ajándékait. Egyszerre egy egész, bájos kis könyvtárt ad híveinek! A melyet én nagy nagy hálával szívből köszönök, de szabad hozzá tennem, hogy sajnálva nélkülözöm a gyönyörű kis kötetek közül a saját szellemes munkáját, melybe Szirmaynénál csak rövid pillantást vethettem."⁶⁰ A budapesti Goldzicher Géza Rt. öt hölgyalkalmazottja a következőt gyónta meg az írónak: "Titokban olvastuk... aforizma-kötetét... és igazán nehezünkre esett abbahagyni az olvasást, amikor már a dolog a körmünkre égett..."⁶¹ Hasonló rajongó és köszönő levelet kapott Orbán Dezsőtől vagy öccsétől Kner Lajostól és még sok mástól, akiknek írásait ma a levéltár őrzi.⁶² Irodalmi munkásságának hivatalos elismerésére legyen példa az, hogy 1910. március 15-én az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat felvette tagjai sorába vagy 1932. június 6-án felkérték a "Gyöngyösi István Társaság" Előkészítő Bizottságába.⁶³

Tekintélyes mennyiségű néprajzi adatot gyűjtött össze, ezért 1928. május 18-tól id. Bibó István megkeresésére közreműködött a Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának munkájában. Ha a Bizottság körlevélben megjelölt feladataira nem tudta a feleletet, írt Törökszentmiklósról a főjegyzőnek, vagy Karcagra a polgármesternek: "...élnek-e még itt olyan öreg emberek, akik tudják a kunnyelvű Miatyánkot és hogyan hangzik ezen imádság általuk tudott szövege?... Két évtizede ezúton

⁵⁹ BML XI. 9. E/6

⁶⁰ BML XI. 9. E/3

⁶¹ BML XI. 9.B/1

⁶² BML XI. 9. A/3

⁶³ BML XI. 9. B/2

hajsoltam fel az utolsó csimbókos magyart és a róla felvett három fényképet a Nemzeti Múzeum őrzi és a Természettudományi Közlöny tette közzé."⁶⁴ A Bizottság folyóirata, a "Népünk és Nyelvünk" 1930-31. évi füzetei 4 Kner Izidortól származó kis közlést tartalmaznak.

A nyomdász Kner Izidor elismerése

Kner Izidort három gyermeke is követte a könyvszakmában, Imre a Nyomdában lépett apja nyomába, Albert nyomdász és grafikus, Erzsébet pedig könyvkötő lett. Életének 65. és üzeme fennállásának 33. évében az Országos Iparegyesület aranyéremmel tüntette ki. Indoklásuk szerint: "országunk legnagyobb erősségét és legféltettebben őrzött kincsét, kulturális felsőbbségünket, nem hangzatos jelszavakkal, hanem tettekkel bizonyítja. A kultúra egyik legfőbb eszköze a könyv. A magyar könyvnek nemcsak tartalma, hanem formája is bizonyítéka kultúránk színvonalának... Elsőrangú ipari tudás és iparához való nagy szeretet azok a jellemvonások, amelyek Kner Izidort a magyar iparosok legjelesebbjei közé sorozzák..."⁶⁵ Érdemeit országos-, szak-, helyi lapok méltatták (Magyar Ipar, Sokszorosító Ipar, Nyomda- és Rokonipar, Alföldi Függetlenség, Gyoma-Endröd és Vidéke).

Hét esztendő múltán a "Nyomda- és Rokonipar" 22. évfolyamából a 11. számon a címloldal írása így kezdődött: "A magyar könyvnyomtatás gazdasági vonatkozásában legszorongatóbb idején, 1932. május 22-én, Gutenberg nagymesterünk valóban méltó utódának ünneplésével önmagukat tisztelték meg azok a hatóságok, közületek, intézmények és testületek, melyek e napon 50 éves munkaadói működésének évfordulóján hódoltak Kner Izidornak, a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete által rendezett díszülésén és az azt követő társasvacsorán." A nagyszabású rendezvényen jelen voltak a kor szakmai, politikai, gazdasági, kulturális életének vezető személyiségei (például a családi jó barát Móra Ferenc, vagy az endrödi születésű Rózsashegyi Kálmán). Gyomán a közgyűlés hasonló körülmények között - helyi léptékben - emlékezett meg a jubileumról, s a

⁶⁴ BML XI. 9. B/1.,2

⁶⁵ BML XI. 9.B/1

vármegye pedig ezalkalomból örökös törvényhatósági taggá választotta.⁶⁶

1935-ben bekövetkezett halála, illetve temetése legalább annyira megbolygatta az országot, mint mikor életében sikereit ünnepelhette, küzdelmeiben mellé állhatott. Gyoma sem azelőtt sem azután nem látott olyan méltóságteljes búcsúztatásra sereglő, tisztelgő tömeget. A Nyugat hasábjain Tersánszky Józsi Jenő nekrológiájában eképp idézte alakját: "Nem különös és érdekes és említésre és leszögezésre és megbecsülésre méltó, hogy ez az iparos-ember, még hogyha műkedvelő író is volt, vagy annál is inkább, de úgy írtózott az irodalmi, művészeti selejtnek előállításától, mint a szeméttől?"⁶⁷

Eredményesség az adatok tükrében

A Nyomdász Évkönyv és Útikalauz 1904-1919-es statisztikái a Kner-írásokat igazolják A környező településeken is voltak nyomdák. A dolgozók átlagkeresete és annak alakulása Gyomán jóval magasabb - kb. egyharmaddal -, mint más helyeken és évről-évre kiegyensúlyozottan emelkedő a görbéje. Szélesebb perspektívából vizsgálva az 1904-1918 közötti "boldog békeidők" periódusát a Kner Nyomda átlagkeresete szintén meghaladta a vidéki nyomdai kereseteket. Míg Budapesten átlagosan hozzávetőleg egyharmaddal volt több a fizetés, mint Gyomán, de a Nyomda országosan a többi nagyváros viszonylatában követte az átlagot. Ugyanezen időszakban az egy üzemelő nyomdában dolgozó munkások száma Gyomán kiemelkedően magas akár a helyi, környékbeli, akár az országos és a budapesti adatok tekintetében. A számokkal körülírt állapot állandó, megbízható, megbecsült alkalmazotti gárdát feltételez, akinek a Nyomda Széles piacával, folytonos munkát tudott biztosítani. Ezen körülmény ideális feltétele volt a minőségi munkának, a magas szakmai színvonalnak.⁶⁸

Az első világháborút követő nehézségek ellenére a gyomai Nyomda termelékenységére nőtt szervezett értékesítési politikájának

⁶⁶ BML XI. 9. B/2

⁶⁷ Nyugat. 1935. II. 210. p.

⁶⁸ Nyomdász Évkönyv és Útikalauz 1900-1919.

köszönhetően. A Nyomdász Évkönyv és Útikalauz 1930-1943 közötti statisztikai táblázatai ezt bizonyítják az egyes üzemelő nyomdára eső munkások számában. A korábban már kétszer felhozott városok nyomdájában egyedül (a megyeszékhelyen) Békéscsabán dolgoztak többen, mint Gyomán. Országos összehasonlításban a foglalkoztatottak aránya Gyomán majdnem nyolcszor annyi, mint a vidéki nyomdáknak, majdnem kétszázszor annyi, mint a budapesti nyomdáknak és csaknem négyszer annyi, mint az ország valamennyi nyomdájának átlagában.⁶⁹

Mintaadó példakép

A Kneri életmű példaértékű. A múlt század végén Magyarországon, vidéken a történelmi nemzeti társadalom kellős közepén egy ambiciózus fiatalember, egyedül, a modern polgárosodó világot megízelve, s attól nagyon messze elindul egy önálló, gyökereket nélkülöző kapitalizálódó úton. Mivel szakmájának nem csak kitűnő mestere, hanem tehetséges üzletember vállalkozása gyümölcsöző lesz. Hamar kiderül, hogy egyénisége, szelleme, hivatása túlnő a helyi adottságokon, lehetőségeken (ld. sportklub, kaszinó) a polgári (európai) nagyvárosban is talál magának értékes társaságot. Elemi és természetes szükségletként fogja fel a közízlés, a tömegkultúra színvonalemelését, s teszi mindezt úgy, hogy egyben máris országos és nemzetközi tetszésnek örvend. Az őt követő generációban fia már nyugat-európai iskolázottsággal folytatja az igényes tömegkultúra ápolását.

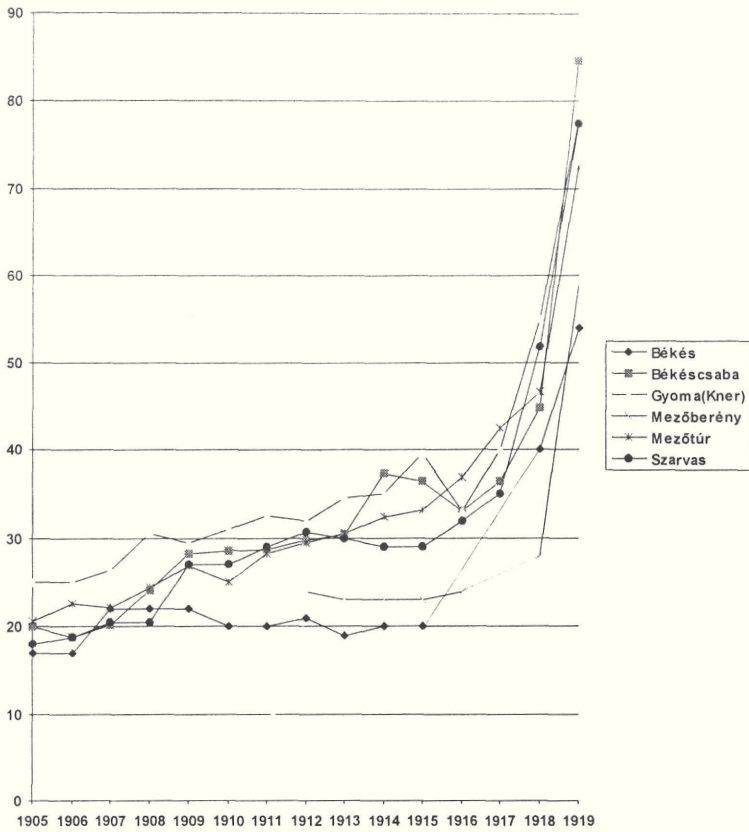
Az a facsemete, melyet életében ültetett később nőtt gyönyörű, lombos, árnyatadó fává. Azok az eszmék, elvárások, amelyet a könyvvel, mint tömegkultúra eszközével szemben állítottak, a II. világháború után megvalósultak tisztelő követők kezenyomán, s ekkor ért meg az a széles nemzedék, amely a Knerék által feltételezett igényesség, s művészi befogadás birtokában volt.

⁶⁹ Nyomdász Évkönyv és Útikalauz 1931-1944.

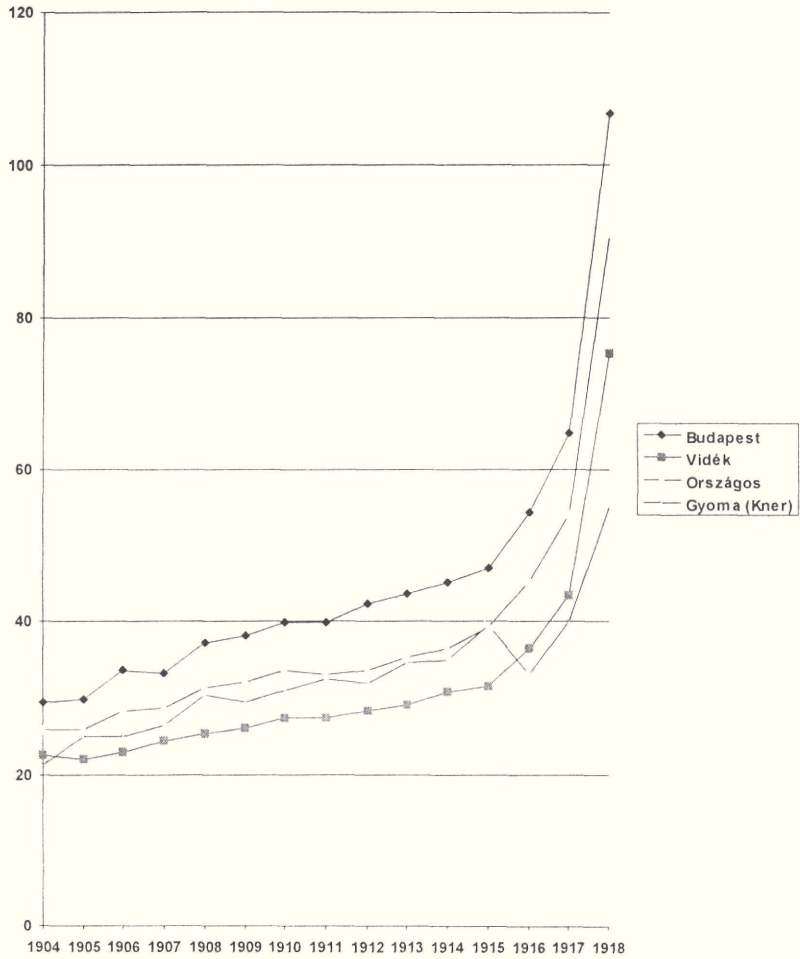
**Modern mass product in the country town
(Izidor Kner in Gyoma)**

Izidor Kner was a classical self-made-man in the printing industry at the turn of the century. He made his business in the small country town - namely Gyoma - in Hungary. He created himself his own market, clientele, promotion. First of all he found the uniform Hungarian "Administrative - Printed papers - Collection". High level, tasteful invitation cards - as well as later books - were published in his factory. He was a famous typographer in Europe and in the world. His workers had high salaries and a good social situation. Izidor Kner wanted to raise the general taste and culture. Nowadays his successful romantic life gives a good example.

DOLGOZÓK ÁTLAGKERESETE 1905-1919

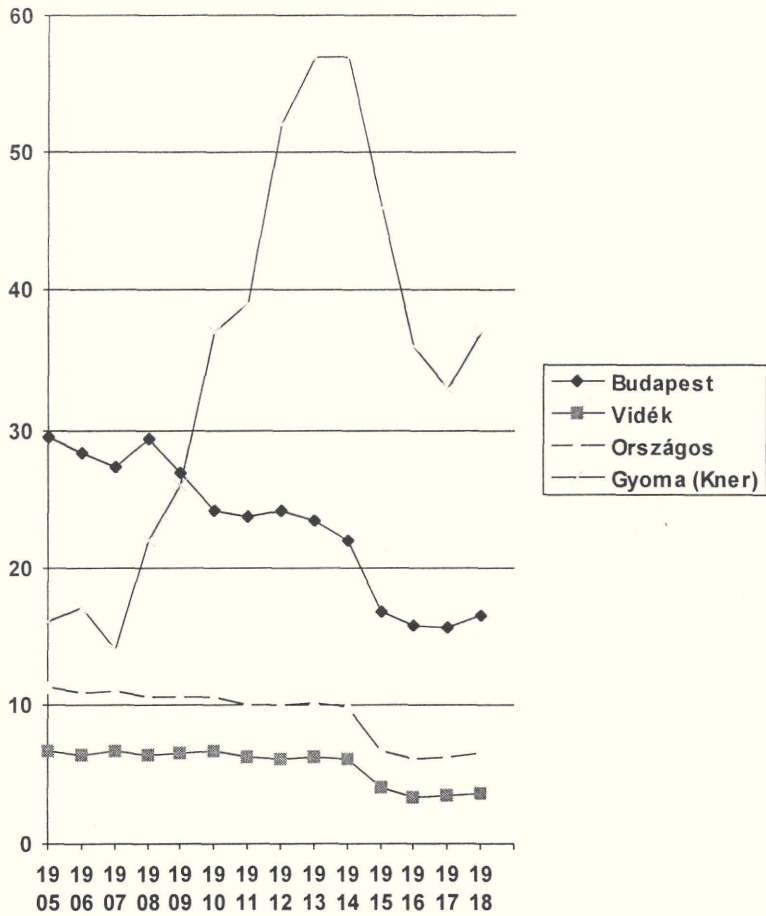

A DOLGOZÓK ÁTLAGKERESETE 1904-1918

AZ EGY ÜZEMELŐ NYOMDÁRA ESŐ MUNKÁSOK SZÁMA

1905-1918

1905-1919

